

EMLÉKBESZÉD

SCHLEICHER ÁGOST

KÜLSŐ L. TAG FELETT

RIEDL SZENDE,

L. TAGTÖL.

BUDAPEST,
EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFTMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.

EMLEKBESZED

Schleicher Ágost, külső tag felett.

(Olvastatott a m. t. Akadémia 1871. nov. 15-én tartott ülésén.)

Midőn a tekintetes Akadémia megbizásából a tudományosság e csarnokában életemben legelőször van szerencsém felszólalni, szívem, mely a fájdalomhoz nagyon is hozzá van szoktatva, mégis rendkívüli módon megszorul, mert lelkem előtt egy ravatal emelkedik, s e ravatalon egy oly férfinak látom hült tetemeit, a ki életében Európa legjelesebb tudósainak egyike, Akadémiánk külföldi tagja, de e mellett nekem tanártársam, a nyelvtudomány terén útmutatóm s egyuttal minden tekintetben *jó barátom* volt.

Ez utóbbi körülmény, valamint szünni nem akaró betegeskedésem, mentsék ki, a Tekintetes Akadémia előtt, netalán gyengéit jelen beszédemnek, mely által egyik elhunyt tagtársunknak, Schleicher Ágostnak emlékét e diszes körben is feleleveníteni, sőt — a mennyiben esekély erőm engedi — megörökíteni óhajtanám.

A halál mindig szomorú, fájdalmas érzelmeket ébreszt a fennmaradt rokonok, barátok, ismerősök, közelállók keblében. De ez a fájdalom fokozódik és távolabb körökbe is hatol akkor, ha látjuk, hogy egy oly egyén ragadtatott ki, kérelhetlenül, körünkből, a kinek vesztesége pótolhatatlannak mondható. És ilyen volt Schleicher Ágost, a kinek emléke megérdemli, hogy a tekintetes Akadémia becses figyelmét egynehány perczre igénybe vegye, még akkor is, ha gyenge erőm nem volna képes, a boldogultak érdemeit a rövid megszállott időben úgy tüntetni elő, mint talán lehetne, sőt kellene!

Legtöbben, s talán mindnyájan emlékezhetünk a folyó

század ötvenes éveinek kezdetére. Sanyarú idők voltak azok, melyekben a magyar nemzeti szellemnek a nyilvános élet minden irányában pangania, vagy talán — szelidebben mondva — *pihennie* kellett, és pedig pihennie, meglehet, a gondviselés azon titokteljes rendelkezési egyikének következtében, hogy majd a pihenés alatt megedzve ujult *erővel* sikra szállhasson akkor, a mikor bebizonyulhat, hogy . . . »peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.«

Ez időben, mely politikai eseményekben meddő lévén, különben is alapos okot szolgáltatott azon kétségbeejtő véleményre, hogy a magyar nemzeti szellem életének végső órája ütött; — ez időben feltűnést okozott az a hír, hogy a prágai cs. kir. egyetemnél a magyar nyelv számára egy külön tanszék rendszeresített, s ennek betöltése végett nyilvános pályázat van hirdetve.

Természetes, hogy az akkori viszonyok közt e tényt a politikai áramlással hozták szoros kapcsolatba s hitték, hogy e tanszék feladata nem lesz más, mint cseh hivatalnokokat idomítani a lenyügözött és idegenektől elárasztott Magyarország számára.

Ez általános feltevés hamisnak bizonyult be.

Schleicher Ágost, azon időben prágai egyetemi tanár volt az, a ki ezen tanszék felállítását indítványozta, sürgette, s keresztül is vitte — tisztán *tudományos* célokból.

Ezt mondhatom legjobban és legőszintebben talán én, s ki Grillparzer ajánlatára Ő Felsége által e tanszékre kineveztettem, s kinek később is elég alkalma volt meggyőződni arról, mit gondolt Schleicher akkor, midőn ezen tanszék életbe léptetése érdekében annyira buzgólkodott.

Schleicher a magyar nyelvnek, a magyar szellemnek, s a magyar nemzetnek egyik legjobb, leghűbb barátja volt.

Schleicher tudta, mennyi derítő fényt vethet az általános európai nyelvészetre a magyar nyelv, ha sikerülne azt valóban tudományos módon s a nyelvészet mai álláspontjához képest kifürkészni, s természeti törvényeit meghatározni. Schleicher tudta, hogy a magyar és rokon, tehát általában az úgynevezett altaji nyelvek valódi tudományos felfogása az európai nyelvészetre nézve ép oly jelentőségű, mint a minő volt va-

laha Amerika felfedezése a természet- és történettudományokra nézve, sőt Schleicher tudta, a mint ismételve előttem ki is jelentette, hogy a magyar nyelv az európai tudományterén valóságos California, s hogy a magyar nyelvten azon tudomány-ágak egyikét képezi, a melyekre nézve mi magyarok is módosítólag folyhatunk be az európai culturába, mert itt nem csak *fogyasztók*-nak kell lennünk, hanem *termelők* is lehetünk.

Igy történt az, hogy Schleicher lett az én tanítványom, s e mellett ő az én mesterem is. Túléltem őt az életben, de nem a tudományban. Schleicher életrajzát és jellemzését legbővebben Löhmann írta le, kit én is követek.

Schleicher Ágost született 1821-iki február 19-ikén Meiningenben, hol atyja mint gyakorló orvos tartózkodott, azonban innen nem sokára Sonnenbergbe költözködött, hol a kis Ágost gyermekkorát élte s hozzá egész életén át a leghűbb vonzalommal viselkedett. Anyja nemsokára kimult s a kis Ágost mostoha anyát kapván, mindkét szüleje részéről szigorú bánásmódot volt kénytelen tapasztalni. Ez valamint az a körülmény, hogy ő nem a helybeli nyelvjárást beszélte, mely atyái házából ki volt tiltva, voltak okai annak, hogy a fiu már ezen zsenge korában is ön magára szoritkozott s elzárkozva élt. Ezen kedvezőtlen viszonyok közt barátságos fogadtatásra talált egy szomszédházban, Rasch özvegy asszonynál, hol naponkint órákat töltött, hol a sonnenbergi nyelvjárást eltanulta, s hol egyszersmind nyelvtelhetsége legelső táplálékot nyert; tizenhárom éves korában a szomszédban levő koburgi gymnasiumra küldetett, hol a fegyelem laza volt s mindenki azt tanulta és akkor, a mi és a mikor neki tetszett. Ilyen körülmények közt Schleicher sem vette igen komolyan a dolgot s a játékoknál vagy a tornateremben sokszor volt az első, de nem annyiszor első az iskolában. Ez éveire később is gyakran emlékezett vissza, s mint mások előtt úgy előttem is ismételve mondta el egyik tanítójának azon jóslatát, hogy *soha sem lesz képes valamely becsületes dolgot, legkevésbé pedig egy nyelvet megtanulni*. Mintegy hat esztendőt töltött Schleicher a koburgi gymnasiumban; azután otthon maradt s Hildburg-

hausenben kiállván az érettségi vizsgálatot, 1840. évben a lipseai egyetemre ment. Philologusnak kellett volna lenni, azonban az akkori időben a nyelvtudomány is azonosított a theológiával s így történt, hogy Schleicher is theologusnak íratta be magát, s e mellett Drobisch és Hartenstein philosophiai előadásait is hallgatta, s Fleischer alatt az arab nyelvvel megismerkedett. De már a jövő félévben Schleichert Tübingenben találjuk, hol kezdetben a theologiai tanulmányokat oly szorgalommal űzte, mintha életét csakugyan a lelki pásztorlásnak akarná szentelni. Azonban a nyelvtudomány szerencséjére itt találkozott Schleicher az akkor még fiatal, de már is jeles nyelvtudóssal, Ewald Henrikkel. Ez által az arab, ó-ind, perzsa, héber, chaldaei és szyr nyelvekkel megismerkedvén, továbbá Hegel bölesészet-történeti irányával is megbarátkozván, a theológiától mindinkább elvonatott s ugyan azon mértékben a philologia felé fordult. És ez volt az oka, hogy Schleicher 1843-iki husvét táján Bonnba költözködött, hol Welcker Frigyes, a híres philologus és Ritschl Ferencz, a nem kevésbbé híres kritikus tanítottak, s a fiatal Schleichert nemcsak ez általok vezetett képezdébe felvették, hanem későbbben közelebbi érintkezésekre is méltatták. Ezekon kívül hallgatta a történelmet is Dahlman, — Loebell — és Aschbachnál, továbbá Diez-nél a germanicákat; Gildemeister és Lassen-nél az orientaliákat. S így történt, hogy Schleicher lassankint testestül lelkestül nyelvész lett. Őt félévet töltött Bonnban mint tanuló, a hatodik félévben tudorrá avattatott. Figyelmet érdemel tudor-avattatási értekezése (1846), mint Schleicher egyetlen munkája, mely az ó-classikai philológiára vonatkozik s M. Terentius Varrónak a mezei gazdaságról írt könyveiről szól. Ezentúl egészen és kizárólag az összehasonlító nyelvészetre adta magát. S még ugyanazon évben 25 éves korában a bonni egyetemenél az összehasonlító nyelvészet magán-tanárává képesítettetett. Ezen szándékában, hogy t. i. akadémiai pályára lépjen, hathatós előmozdítóra talált fenséges földije, kor- és tanuló társa, Sachsen-Meiningeni György herczeg személyében, kinek udvarából Schleicher segélyzést is nyert. Azonban daczára annak, hogy Schleicher már az 1846-iki ősszel mint magán-tanár felléphetett volna, még is

ezen, valamint a következő három félévben nem tartott előadást, szintígy az 48—49-iki nyári félévben sem. »Szabadsággal elutazott« így szólnak az ezen félévekre vonatkozó bonni egyetemi tanrendek. Azonban ez idő alatt Schleicher mindenfelé megfordult. Egy nyarat töltött tengeri fürdőkben, s ez alkalommal Belgiumot is meglátogatta. Az 1848-iki februári forradalom után Párisban, 1848—49-iki télen Kremserben volt hírlaptudósítói minőségben; innen — a birodalmi tanácsi ülések felfüggesztése után — márczius elején Prágába ment, hogy a cseh nyelvet tanulja. Azonban itt a rendőrség előtt gyanussá lévén, június elején ismét Bonnba utazott vissza, hol előadásokat is hirdetett. Azonban sokkal több és jelentékenyebb az, a mit ezen időben az irodalom terén hozott létre. Azon első munka, mely Schleichert határozottan mint összehasonlító nyelvészt tünteti elő, s melyhez 1848-ban, 27-ik születése napján irta alá az előszót, a következő címet viseli: »Zur vergleichenden Sprachengeschichte.« Mindjárt ezen első munkájában, mely írói nevét megállapította, mutatkozik az önálló buvár szorosan tudományos iránya, mely a hangok egymásra való hatásának törvényeit tapasztalati uton kifejlesztetni s meghatározni iparkodik. Ezen munka jelzi egyuttal a fiatal tudósnak átmenetelét a classica philologia szűk köréből az általános összehasonlító nyelvészet tág mezejére. A kiindulási pontot képezi a görög nyelv. Schleichernek feltűnt az ó-görög nyelv azon hangtüneménye, melynél fogva az i hang az azt megelőző mássalhangzóra átalakítólag hat vissza úgy, hogy ennek következtében a fog- és torokhangok z-be mennek át, (így pl. *Zeus* szó, mely a böotiaiak és dori-ajaknál így hangzott *Zevo*, latin *deus*, visszavezethető a korábbi *djeus*, szanszkrit: *dycus*-ra, a mi eget, fényt jelent). Ezen hangváltozást Schleicher zetacismusnak nevezte el. Azonban nyomozásában nem maradt meg az ó-görögnel, hanem kiterjesztette figyelmét a többi rokon nyelvekre, az ó-ind, ó-baktri ó-perzsa, prakrit és pali, továbbá a román és szláv nyelvekre is, mely utóbbiakban a zetacismus a legnagyobb pusztításokat vitte véghez az eredeti hangviszonyokban. Sőt tovább is ment Schleicher s kutatásai körébe vonta a sémi s altaji nyelveket, végre a tübet és sinai nyelvet is. A zetacismus tüne-

ményei vezették Schleichert a hangok physiologiai természetének tanulmányozására, s a szóban levő dolgozatnak ezen része rendkívüli becses bir. Itt kellőképen van hangsúlyozva a hang és betű közti lényeges különbség. — A nyelvben számtalan hangaránylat van, holott az írás ezeknek csak végpontjait jelöli meg, a középfokokat megjelölni nem képes. Így pl. a és o, vagy b és p közt számtalan átmeneti hang vehető észre az élő nyelvben, mely közvetítő hangok az a b c d-ben nincsenek képviselve. Az írás nem képes követni az élő nyelvet annak minden mozzanataiban, hanem többé kevésbé hátra marad s csak a kirívó szélsőségeknél állapodik meg. Továbbá sikerült Schleichernek kimutatni, hogy a hangok változása nem egyszerre, hanem lassankint történik s hogy ezen változás fokai szerint meg lehet határozni azon helyet, melyet a nyelvek történetében egy vagy más nyelv elfoglal. Azon körülmény, hogy Schleicher már ezen munkájában oly sok nyelvre terjeszkedett ki, alkalmat szolgáltatott neki arra, hogy ezen nyelveket nemcsak egyes sajátágaikra nézve vegye tekintetbe, hanem azoknak lényegét is tanulmányozza, s ennek alapján a különböző nyelveket bizonyos, meghatározott osztályokba sorozza. Így keletkezett második munkája, melynek czime: »Die Sprachen Europas, Bonn, 1850.« Ennek elején szoros válaszfalat von a philologia és linguistika közt. Az első a nyelvet eszköznnek tekintti, a második czélnak. Az első tanulja a nyelvet, mint oly kulcsot, mely által az irodalom kincseihez lehet jutni, a másik előtt az irodalom csak másodrendű becses bir, a mennyiben t. i. a nyelv természet törvényeinek felismerésénél hathatós segéd-eszközüül szolgálhat. E munka mutatja leginkább, mennyire hatolt be a szerző mesterének, Hegelnek bölcsészeti hálózatába. Hegel szerint fogta fel Schleicher az életet, a nyelvek történetét. A növények, az állatok életnyilatkozatai ma épen olyanok, mint milyenek voltak évszázadok, évezredek előtt; azonban a nyelv nem maradt idő folytában ugyanaz, a nyelv változott, a nyelvnek van története, s épen ezért a nyelv is nem egy pillanatnak, hanem sokáig tartó alakulásoknak eredménye; a mit a nyelvben jelenleg egymás mellett látunk, az nem egyéb, mint az egymásutánnak fejlődménye. E

szempontból indulva ki, Schleicher a nyelv-fejlődés történetében három fokozatot különböztet meg. A nyelv a gondolkodásnak izült hangok által eszközöltött megtestesülése. A nyelvek lényege tehát abban áll, mi módon történik a szellemi tünteménynek, a gondolkodásnak e nyilatkozása az anyagi tünteményben, a szóhangban? Vannak nyelvek, melyekben a fogalmak külön hangalakok által megtestesülnek, de a vonatkozást a fogalmak közt, mely a gondolkodás második és pedig alakí mozzanatát képezi, csak külső eszközök segítségével, milyenek a szók elhelyezése és a hangsúly, jelölik meg. Ezek az *egytagu* nyelvek, a sinaiak és a hinduk nyelvei. Vannak továbbá nyelvek, melyekben a gondolkodási vonatkozás hang kifejezése képzők és ragok által eszközöltetik, melyek valaha önálló szók voltak s idő folytában a fogalmak elnevezéseikhez toldatva függetlenségüket elvesztették. Ezek a *ragozó*, vagy mint Schleicher azokat kezdetben elnevezte, *agglutináló* nyelvek, minők a magyar, török-tatár, finn és amerikai nyelvek. A hol végre a fogalom és annak vonatkozása egy szóegységben olvad össze, ott értük el a nyelvfejlődés harmadik fokát, az úgynevezett *hajlító* nyelveket. Ide tartoznak az ismeretes nyelvek közt az úgynevezett ind-germán és sémi nyelvek, a culturnépek nyelvei. Még sokat — igen sokat tudnék mondani ezen nevezetes munkáról, mely nézetem szerint Európában az első kísérlet volt, az újabb nyelvtudományt, az összehasonlító nyelvészetet az általánosan elterjedt Hegel-féle philosophia főelveivel megegyeztetni, s ezen philosophiai rendszer categoriáit a nyelvészetre is gyümölcsöző módon alkalmazni. Hanem engedje meg a tek. Akadémia, hogy Schleicher ezen jelentékeny művének további objectív bonczolgatása helyett felhozzak egy epizódot saját életemből, mely ezen munkára és annak boldogult szerzőjére nézve igen is jellemző s tán több tekintetben ezen alkalommal is megérdemli, hogy megemlítessék.

Midőn legelőször Prágába érkeztem, mindjárt első nap találkoztam Schleicherrel a sörházban. Sokat beszélgettünk sokáig és sok dologról, de különösen a magyar nyelvről és nyelvészetről. Elmondtam előtte mindent, a mit tudtam s akkor tudhattam, — elmondtam egyebek közt azt is, hogy vol-

tak emberek, a kik a magyar nyelvet a finn nyelvekkel rokonságba akarták hozni, mely nézet azonban már Fessler óta gyökeresen meg van ezáfolva: elmondtam, hogy a bibliai homályos kifejezéseket csak magyar nyelvészek lesznek képesek felderíteni; — elmondtam, hogy a magyar nyelv *keleti* nyelv s hogy a fogalmak egyes hangokhoz vannak kötve s általában elmondtam az egész elméletet, a mint azt a magyar szótár szerkesztői felállították volt, és így tovább. Schleicher figyelemmel hallgatott reám s végre azt mondta: »Barátom, menjünk s kísérjen engemet.« s az uton folytatva beszédjét, a következőket mondta nekem: »Ön fiatal, csak is 23 éves, képessége megvan, önből idővel jelentékeny nyelvész válhatik, hanem a mint mai beszédjéből kivettem, önnek a nyelvészetről, mint tudományról, semmi sejtelme nincs. Ha megengedi, holnap egynehány munkát küldök önnek, olvassa azokat s nem fogja sajnálni, hogy velem találkozott.« Rosz éjjelem volt. Másnap csakugyan megkaptam az ígért könyveket, melyeknek egyike Schleicher « Sprachen Europas » másika Humboldt Vilmos » *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues* » című munkája volt. Olvastam ezen műveket s csakugyan nem sajnáltam meg; — mert hogy őszinte legyenek — egy egész új világ nyílt meg előttem, t. i. az összehasonlító nyelvészet új, életfris, kedves világa. Sajátságos hatást, melyet soha sem fogok elfelejteni, gyakorolt reám Schleicher idézett munkájának azon része, melyben a magyar nyelvről értekezővén, a birtokragokat s az úgynevezett határozott igeragozást veszi bonezkés alá, egyelőre főleg azon ezelből, hogy ezen alakokon az agglutinálási eljárást tüntesse elő, de ez alkalommal kimutatja, hogy a határozott igeragozás csakugyan nem határozott, hanem *tárgyi*, azaz az alanyt és állitmányt jelentő elemeken kívül még oly elemet is foglal magában, a mely a tárgyra vonatkozik. Pedig fájdalom! nálunk ezen tárgyra vonatkozólag még most is, tehát 21 év múlva, a régi felfogás uralkodik, tanintézeteinkben ép úgy, mint nyelvtanainkban.

Azonban ezen és hasonló dolgok a nyelvtudomány történetéhez tartozván, jelen előadásom keretén kívül esnek, s feljogosítanak arra, hogy tárgyamhoz, Schleicher életének vázolásához visszatérjek.

Midőn a fentemlített esemény végbe ment, a mely szellemi munkálkodásomnak egy új irányt adott, s a melynek köszönhetem azt, a mit azóta a nyelvészet terén tennem sikerült s talán ezentul is ismét sikerülni fog; ezen időben Schleicher már hathatósan működött, mint egyetemi tanár Prágában, a hova már 1850-iki márczius havában meghívott.

Ezen meghívás Schleicher életében egy új korszakot képez, mely egyszersmind az összehasonlító nyelvészethez Ausztriában való meghonosítására vonatkozólag jelentékeny volt.

Az idő rövidsége nem engedi, hogy Schleicher prágai működésének részletezésébe bocsátkozzam, miért is ez alkalommal csakis azon műveknek száraz megemlítésére kell szorítkoznom, melyeket ez időben írt: Ide tartozik

a) »Die Formenlehre der kirchenslavischen Sprache,« mely a szláv-lett nyelvek tudományos kutatásának alapját képezi; továbbá

b) »Litauische Grammatik,« mint a litván nyelvnek tudományos rendszer szerint eszközölt előadása, mely nyelvet Schleicher a hely színeén a nép ajkán figyelt meg.

Schleicher 1850—1857-ig élt, működött, tanított és írt Prágában, és ezen idő reá nézve nemcsak a munka, hanem a szenvedés ideje is volt. Nem volt *csch* születésű s ezért gyűlölték őt a *csch* úgynevezett *nemzeti* pártbeliek, s elzárkózott természete nem volt képes őt a *német* körökben kedvessé tenni. Mind ehhez járult betegeskedése is, mely őt arra bírta, hogy 1857-ik évben Prágát elhagyván Németországba költözzék vissza, hol és pedig Jená-ban csekély fizetéssel tiszteletbeli egyetemi tanárrá lett, mely állomást haláláig meg is tartott.

És itt kezdődik Schleicher életében ismét egy új korszak, melyet szintén szakadatlan munkásság, folytonos tanulmányozás s irodalmi tevékenység tölt be. Ezen tevékenység fénypontját képezik a »Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft« című folyóiratban közlött számos cikkei; továbbá »Compendium einer vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen« mely már második kiadásban is megjelent, s hazánkban sem ismeretlen, továbbá: »Die

Deutsche Sprache» című munkája, melynek taglalását ez alkalommal annál inkább mellőzhetem, miután ez egy érdemtelen hazai tudósunknak, Lindner Ernőnek a »Nyelvtudományi Közleményekben« megjelent alapos és kimerítő ismertetése által fölöslegessé vált.

Schleicher Jenában sem volt boldog; — az 1868-iki őszi szünidőkben utazott, és betegesen tért vissza. Tüdőgyulladás fektette őt ágyra, felizgatott képzelme ringatta őt a mult álmaiban; vitte őt majd kertjébe, majd a tanszékre, majd Prágába, majd a litvánok közé!

»Mindig az igazság után törekedtem, s most mind, mind jobbra fog fordulni.« Ezek voltak utolsó szavai a haladklónak, kinek hült tetemeit decz. 8-án nagy néptömeg kísérte az örök nyugalom helyére.

Erős, zömök, középtermetű alakkal, komoly arccal és élesen körvonalozott vonásokkal birt azon férfiú, a kiről szólottam. Fellépése biztos volt, egész lényében a munka és erő-megfeszítés, de talán épen ezért a férfias öntudat nemes nyomai is voltak kivehetők. Ő hideg, kemény ember volt, de midőn tudományáról volt szó s ő világos, átgondolt szavait hallatta a nyelvek történetéről s ennek természeti törvényeiről: akkor arczának szigorú vonásai kiderültek s gondolatso-
rainak komoly menetele visszatükröződött egész alakján. De aránytalanul kedves és szelíd volt, akkor, midőn barátságos körben tanártársai, tanítványai, barátjai közt ülve, lángelméjének szikráit cikáztatta ide oda s az élénk társalgást saját életéből merített anecdotákkal fűszerezte. Ilyen esetekben ő nemcsak tudós, bölcész, nyelvész, hanem kedves barát és a legmulattatóbb társalkodó is volt.

Schleicher nem szerette a nagyobb, még kevésbé az úgynevezett felsőbb társadalmi köröket. Természete egyszerű volt, kedélye a legnagyobb mértékben őszinte, s azért nem tudott megbarátkozni a salon-élet mesterkéltséges keresett szokásaival, sikertelenül rejtett hamisságával. Egy kedélyes este a sörházban, egy hosszabb séta a szabadban elvbarátai társaságában, vagy egynéhány jó barát családi körében, ez képezte rendkívüli munkálkodásainak közepette a szükséges szórakozást, üdülést. Ilyen alkalmaknál megnyílt a szíve, él-

czes lett, vig és bőbeszédű. Idegenek iránt gyanakodó és nehezen hozzáférhető lévén, jó ismerőseinek legőszintébb barátja, legkedvesebb cimborája volt. A háladatosság érzete képezte jellemének egyik fővonását. Barátjai sorában első helyet foglaltak tanítványai, kik ajtaját, szívet mindig nyitva találták. Azonban saját háza, családi köre volt tulajdonképeni béke és nyughelye. Itt tanuló-szobájában, könyvei között, vagy a növényházban a vas kerek asztal mellett az általa ápolt növények közepette, itt találta ő lelke nyugalomát, boldogságát. Schleicher szerette feleségét, szerette három gyermekét, két fiút és egy leányt, miután a legöregebbik egy fiú, még Prágában meghalt. Ennek vesztét soha sem tudta elfelejteni. Szorgosan gondoskodott gyermekei neveltetéséről, de nem óhajtotta, hogy fiai tudósokká váljanak; kertészeket akart belőlök képezni.

Valamint a nyelvek terén önálló buvárnak bizonyult be, úgy találta örömét a növény-élet észlelésében. Napokat töltött ő a göröső mellett növények vizsgálatával elfoglalva s öröme fakadt, ha sikerült felfedeznie valamit, a mi eddig előtte ismeretlen volt. A nyelvek iránti érzéke, a melyet ő tréfásan »papagályképességnek« nevezett, szintén bámulatos volt. A legtöbb európai águ indgermán nyelvekben gyakorlatilag is jártas lévén, magyar nemzeti nyelvünkben is szorgalmasan gyakorolta magát, miről saját tapasztalásom és Jenából hozzám írt magyar szövegű levelei, melyek nyelvtanilag egészen hibátlanok, tanuskodnak.

Azonban legbámulatosabb volt Schleicher szorgalma, tevékenysége. Egész éjszakákat töltött ő íróasztala mellett, hogy rövid álom után munkáját ismét folytassa. Csak így magyarázható meg írott munkáinak nagy halmaza. Mondhatjuk, ő tollal kezében halt meg.

Három éve és tizenkét napja annak, hogy ezen csapás történt, mely családját, számos barátjait és tisztelőit, a jénai egyetemet, az európai nyelvtudományt, több tudományos társaságot s ezek közt Akadémiánkat is méltó gyászszal s engemet, hogy őszinte legyenek, pillanatra a végzet iránti elkeseredettséggel töltött el. Azonban ha ő neki oly korán el-

kellott mennie, — munkálkodásának nagyszerű eredményei itt maradtak, s azokkal együtt fényes neve, dicsőséges emléke is. A mi pedig engem illet, ha szabad ezen komoly perczen még személyemre is gondolnom, nekem elég vigasztalást nyújt az, hogy alkalmam volt ilyen díszes körben róla megemlékezni, ő róla, a ki szívemből nem halt ki soha, — de reményem, *hogy talán nem sokára — meglátjuk egymást!*